

Nemeshegyi Péter

A bűn problémája a 21. században

„Kiveszett az emberekből a büntudat! A fiataloknak semmit sem jelent a bűn! Grasszál a szabadosság! Leomlik minden erkölcsi korlát!” – ilyen panaszokat hallunk nap mint nap egyházi vezetőktől, idősebb keresztényektől, de az utca emberétől is. Ennek a mindenütt hallható panasznak biztosan van ténybeli alapja. Semmit sem segít azonban a helyzeten, ha akár mérgesen, akár szomorúan, akár megbotránkozva, akár apatikusan ismételtetjük. Az sem használ, ha könyvekben, cikkekben, prédikációkban rákiabálunk a mai fiatalokra: „Legyen már büntudatotok!” Csak az segít, ha igyekszünk felkutatni a büntudat kiveszésének okait. Akkor talán találunk a problémára orvoslást is. Hiszen a büntudat kihalása kétségkívül betegségstünet. A Szentírás annyiszor említi – különböző kifejezésekkel – a bűnt, hogy ennek a kategóriának a kiveszése nem lehet közömbös az emberek számára.

A büntudat mai elhalványulásának, sőt kiveszésének okai nagyon összetettek. Vannak olyan okok, amelyek a modern kor általános szellemtörténetéből származnak, és vannak olyanok, amelyek a katolikus egyházon belüli erkölcssteológia alakulásából adódnak. Kezdjük kutatásunkat az előzőkkel.

Szellemtörténeti alakulás

A modern kor szellemtörténetét a keresztény kinyilatkoztatás istenfogalmától, a személyes Isten fogalmától való fokozatos eltávolodás jellemzi. A borzalmas szenvedésekkel járó vallásháborúk nyomán egyre több ember ábrándult ki az isteni kinyilatkoztatásra hivatkozó tanokból. Protestánsok, katolikusok évszázadokon át vitatkoztak egymással, és egymást mégsem tudták igazukról meggyőzni, végül pedig a vita öldökléssé fajult. Ebben a helyzetben a felvilágosodás gondolkodói az egyetemes emberi észre próbálták alapítani az erkölcsi rendet. Ennek az erkölcsi rendnek legalább posztulátumként elfogadandó végső alapja szerintük is az Isten. Kant fejt ki a legalaposabban ezt a nézetet. Szerinte az ember feltétlenül köteles a lelkiismeret szavát, az *imperativus categoricust* követni. A bűn abban áll, hogy az ember megszegi a lelkiismerete által jelzett kötelezettséget. Kant a lelkiismeret szavát követő ember túlvilági jutalmazójaként posztulálta Isten létét, azonban ez a posztulált Isten nem mutatkozott elég erős alapnak ahhoz, hogy az emberek között a szenvedélyekkel szemben az ész parancsának követését biztosítsa.

A német idealizmus

Ezért is jelentek meg röviddel Kant után a német idealizmus hatalmas gondolatrendszerei. Fichte és Hegel a szabadságát féltékenyen őrző, francia forradalom utáni embernek a heteronómiától való irtózását figyelembe véve kidolgozták panteista színezetű dialektikus gondolatpalotáikat, amelyekben az erkölcsi rendnek fontos helyet biztosítottak. De ezek a rendszerek is túl légieseknek bizonyultak. Kierkegaard és egzisztencialista követői a tragikus, egyéni tapasztalatok és élmények alapján döntögették az idealisták légvárát. Ismeretes Kierkegaard gúnyos megjegyzése: „E filozófusok gondolataikkal kristálypalotákat építenek, de hétköznapi életüket a mellette levő disznóólban töltik!” A történelem könyörtelen változásait megtapasztaló emberek már csak mosolyogni tudnak azon, hogy Hegel hatalmas rendszeréből végül az derül ki, hogy a korabeli porosz állam a dialektikusan önmagát kifejlesztő Szellem végső, tökéletes megvalósulása.

Kierkegaard és az egzisztencializmus

Persze, az idealizmus ellenpólusaként jelentkező egzisztencializmus sem tudott erős erkölcsi építményt létrehozni. Megmaradt a szorongás. Az autentikus lét bátorságára való felhívás erőtlen „fakalapács”. Sartre pedig már az egész emberi létet „hasztalan szenvedély”-nek (*passion inutile*) jelenti ki.

A marxista etika

Marx támadta meg a leghatásosabban a hegei idealizmust. Azt állította, hogy a fejről a talpára állította. A dialektikusan önmagát a tökéletes osztálynélküli kommunista társadalom felé fejlesztő Anyag eszméje azonban filozófiai abszurdum. Ebből az abszurd filozófiából új erőszakos etika született. Szerinte minden jó, ami a kommunista párt vezetésével az osztálynélküli társadalom megvalósításához vezet, és minden rossz, ami ezt akadályozza. Itt egy új abszolútum új bűnfogalmat hozott létre. A cél tökéletesen szentesít minden eszközt. Semmilyen erőszaktól vissza nem riadva, bármilyen eszközzel is meg kell valósítani a kommunista paradicsomot. Aki ez ellen vét, azt vagy megsemmisítik, vagy ártalmatlanná teszik, vagy – esetleg – ha önkritikát gyakorol és bűnbánatot tart, bocsánatot is nyerhet.

A marxista etika önfeláldozó, hősies tettekre tudott motiválni. De a „megvalósult szocializmus” ellentmondásai, hazugságai, visszaélései, gazdasági csődje hetven év után annak összeomlásához vezetett. Az embermilliók, akik ennek az ideológiának áldozatul estek, nyomorúságos haláluk után jelennek meg vádlóként a történelem porondján. Azokban az emberekben pedig, akik lelkesen hittek a marxista ideológiában, annak bukásával minden erkölcsi tartás összeomlott.

Nietzsche

Ezekben a szellemtörténeti hullámzásokban a keresztény etika igyekezett továbbadni a jóról és rosszról szóló hagyományos felfogását, de újabb hatalmas dőfést kapott Nietzsche fellépésével. Nietzsche a keresztény etikát „a nép számára adaptált platonizmus”-nak csúfolta, és vitriolba mártott tollának minden erejével támadta. A „nevető oroszlán”-nal hiába száll szembe a pikkelyes páncéllal felfegyverzett sárkány. A sárkány minden pikkelyére az van írva: „Ezt tenned kell!” (*Du sollst*), az oroszlán azonban azt kiáltja: „Én akarok!” (*Ich will!*), és megöli az útját állni akaró sárkányt. A keresztény etika rabszolgák által kitalált, rabszolgáknak kedvező etika (*Sklavenmoral*). A rabszolgának való népek csak maradjanak rabszolgák! Az *Übermensch*, a germán „szőke bestia” (*blonde Bestie*) uralkodjék korlátlanul mindenben. Istentől nem kell félni, mert Isten meghalt, megöltük.

A náciizmus

Nietzsche maga fizikailag túl gyenge volt ahhoz, hogy az Isten halálának hirdetésén alapuló forradalmát végrehajtsa. De jött nyomában Hitler, aki ezt megkísérelte. Sikerült is embermilliókat új rasszista etikájának megvalósítására fellelkesíteni és a legnagyobb áldozatokra is rábírní. Nála is a cél szentesített minden eszközt. De végül, embermilliók szörnyű pusztulása után, ez az ideológia is összeomlott. Azokban pedig, akik hittek benne, szintén összeomlott minden erkölcsi tartás.

Patriotizmus

A náciizmus és kommunizmus diktatúrájának összeomlása után az elnyomott népekben új energiára kapott a patriotizmus, a hazaszeretet. Tudjuk, hogy az újkor ébredésétől kezdve egyre erősebben jelentkezett sok népben a nemzeti érzés, és ez nagy hősiességre is tudott lelkesíteni tömegeket. A hazafi számára a hazafiatlanság a legsúlyosabb bűn. Ez a hazafiasságon alapuló etika sem helyettesítheti azonban az ember lényegén alapuló egyetemes etikát, annál is inkább, mert nem ritkán a Bergson által jogosan kritizált „zárt etikához” vezet, amely más nemzetek lealacsonyításával és megvetésével párosul.

Freudizmus

A 20. század folyamán még egy oldalról érte súlyos támadás az etikai rend és a bűn fogalmát: Freud pszichoanalízise. Szerinte a büntudat a pszichológiai super-ego nyomására alakul ki, és minthogy az istenfogalom is csak a pszichológiai Oedipus-komplex kivetítése, a hagyományos bűnfogalomnak semmi alapja sincs.

A posztmodern kor

Így jutunk el a mai posztmodern korhoz. Ennek gondolkodói azt hirdetik, hogy a 19. és 20. század nagy ideológiái mind összeomlottak. Azok, akik hittek bennük, kiábrándultak. Így minden nagy ideológia hitelét veszítette. Helyét elfoglalta a nihilizmus, és pedig nem Nietzsche vagy Sartre hősies nihilizmusa, hanem szürke, ízetlen, sodródó nihilizmus. Ami ilyen nihilista helyzetben még megmarad, az a pillanat érzése. Tegyük azt, ami ebben a pillanatban tetszik és élvezetes! Nincs főt és lent, nincs irány, nincs cél. A kortárs művészet fejezi ki ezt az életérzést: az abszurd színház, a kakofonikus zene, a formákat szétzúzó festészet és szobrászat jellegzetes megjelenései ennek az életérzésnek.

Persze, az ilyen kiábrándult állapotban nem érzi jól magát az ember. Az emberi lét legmélyebb vágyai, az igazra, értelemre, jóra, szépre beirányított szellem, a tartós lelkesedés és elkötelezettség, a hűségesség kapcsolatok iránti vágy kielégíthetetlen maradnak. Mindezeket a vágyakat az Isten oltotta az emberbe, és ezért az olyan ember, akiben ezek kielégíthetetlenül maradnak, lelke mélyén nagyon szomorú.

Kitörési kísérletek

Láthatunk is törekvéseket az ebből a mocsárból való kikecmergésre. Az 1968-as párizsi „eseményekkel” kezdődő és az egész világ diákságát lázba hozó mozgalom egy ilyen kitörési kísérlet volt. Kínában Mao Ce Tung próbált valami hasonlót előidézni kulturális forradalmával. De ezek a kísérletek is hamarosan összeomlottak. Kínában a vörös gárdisták, más országokban a forradalmi diákcsoportok tagjai egymást kezdték öldösni. Az a primitív elgondolás, hogy „romboljunk le mindent, és akkor magától valami csodálatos dolog fog megszületni”, utópiának bizonyult.

Kissé tartósabb a környezetvédők mozgalma. A zöldeknek is megvan a maguk új etikája. Tankönyvek készülnek az állatok jogairól, kipellengérezik a környezetrombolókat. Tiltakozók vonulnak fel az atomművek körül. Törekvéseik tiszteletreméltóak, de nincsenek eléggé átgondolva és megalapozva, és csak kis csoportokat tudnak mozgósítani. Hasonló kitörési kísérletet jelentenek a világ mai gazdasági rendje ellen egyre vehemensebben folyó erőszakos tüntetések a politikai vezetők összejövetelei alkalmával. A mai gazdasági rendben tényleg sok a kivetni való, de kirakatüvegek betörése, autók felfordítása, rohamrendőrökkel való csatározások stb. által nemigen fog ez a rendszer megjavulni.

A fundamentalista szekták

A nihilizmusból való fent említett kitörési kísérleteknél veszedelmesebbek a napjainkban burjánzó fundamentalista szekták. E szekták világosan megfogalmazott, egyszerű és ellentmondást nem tűrő tekintéllyel kimondott ideológián alapulnak, és tagjaikat erkölcsi kódexük feltétlen követésére kötelezik. Ezek a szekták, illetve a nagy vallásokon belüli fundamentalista csoportok az általános nihilista mocsárban a pózna szerepét játsszák, amelyekbe görcsösen bele lehet kapaszkodni. A kinyilatkoztatott tan, illetve a tévedhetetlen vezető kimondja, hogy mi a rossz és mi a jó, mi az erény és mi a bűn. Van köztük olyan szekta is, mint például a Moon-féle Egyesítő Egyház, amelynek hivatalos tanítása tételesen kimondja, hogy az „istenpártiak” (ezek persze ők) javára szolgáló cselekedet még akkor is jónak számít, ha a lelkiismeretünk rossznak ítéli. A szektákba menekülő emberek, főképpen a

fiatalok, olyan csapdába estek, amelyből nehéz a szabadulás. Minthogy az általános emberi ész ellen is, és az Isten által garantált keresztény hagyomány ellen is vétenek, hatásuk hosszú távon káros az egész emberiségre. Hogy az irracionális szekták mekkora veszélyt jelenthetnek, azt Japánnak megmutatta az Aum-sinrikjó, amelynek tagjai mérget szórtak a földalatti villamosok állomásain, és kritikusaikat családostul kiirtották, a világnak pedig megmutatták a szeptember 11-i tragédia fanatikus muzulmán fundamentalistái. A szekták egyik sajátossága, hogy csak feketét és fehéret látnak: ők maguk a jók, a többiek a sátán csatlósai. Az egymással szemben álló fundamentalista csoportok ezt kölcsönösen így gondolják egymásról, és ezért a legjobb (de persze teljesen félrevezetett) lelkiismerettel tudják a másik felet gyilkolni.

Látjuk tehát, hogy az etika, a jó és a rossz, az erény és a bűn kérdésében a 21. század posztmodern emberei vagy teljes tájékozatlanságba zuhantak, vagy pedig furcsa, sőt gyakran veszélyes bűn-kategóriákat tesznek magukévá.

A keresztény erkölcszológia bűnfogalmának alakulása

Mit tehetnénk tehát annak érdekében, hogy ezek az emberek felismerjék a jónak és a rossznak azt a felemelő, megszabadító, lelkesítő, emberi és isteni megfogalmazását, amelyet Jézus és hiteles követői élnek meg és tárnak elénk?

Hogy erre a kérdésre válaszoljunk, a keresztény erkölcszológia alakulását kell szemügyre vennünk. Tavaly jelent meg magyar fordításban Servais Pinckaers, domonkos teológus *A keresztény erkölcszológia forrásai*¹ című kiváló műve, amelyből rengeteg tanulságot meríthetünk. Pinckaers így határozza meg a keresztény erkölcszológiát: „A erkölcszológia a teológia azon része, amely az emberi cselekedeteket azért tanulmányozza, hogy Isten szeretetteljes látására mint az ember igazi, teljes boldogságára és végcéljára irányítsa azokat, a kegyelem, az erények és az ajándékok által, s mindezt a Kinyilatkoztatás és az ész fényében teszi.”²

Pinckaers ezzel a meghatározással az ókori és középkori teológusokat, nevezetesen Aquinói Tamást követi. Kiemelünk néhány fontos pontot. A keresztény etika abból indul ki, hogy maga az Isten a világmindenség forrása és végső célja, és ez az Isten önmagát adja a világnak azáltal, hogy az Atyaisten elküldi Fiát a világba, „aki megtestesülése által valamiképpen már minden emberrel egyesült”,³ és elküldi a Szentlelket, hogy az belülről irányítsa az embert a hitre, szeretetre és reményre.⁴ Az ember élete tehát egy nagy dinamikus folyamat, amelyben az isteni energia és az emberi szabad akarat együtt működnek, hogy így az ember Jézus Krisztust követve egyre inkább a szerető Isten képmásává váljon. Az erkölcszológiához tehát hozzátartozik a Szentlélek (isteni kegyelem) energiájára való ráhagyatkozás, a vele való együttműködés, a krisztusi tökéletességre való törekvés és a teremtés művének harmonikus továbbfejlesztése.

Pinckaers joggal emeli ki Aquinói Tamás erkölcszológiájában az evangéliumi „új törvényről” szóló fejezetek jelentőségét.⁵ Tamás szerint az újszövetségi új törvény „elsődlegesen maga a Szentlélek kegyelme, amely a Krisztusban hívőknek adatik”.⁶ Pinckaers ehhez a következő magyarázatot fűzi: „az evangéliumi vagy újszövetségi törvényről hallván azt várnánk, hogy a szerző a Tízparancsolattal fogja összevetni az Evangélium szövegét, nevezetesen a Hegyi Beszéd azon részeit, amelyek a mózesi törvénnyel állnak párhuzamban.

¹ Servais (Th.) Pinckaers OP: *A keresztény erkölcszológia forrásai, módszere, tartalma, története*. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.

² I. m. 20.

³ II. Vatikáni zsinat: *Gaudium et spes*, 22.

⁴ Vö. II. Vatikáni zsinat: *Lumen gentium*, 40.

⁵ I. m. 183–188

⁶ *Summa theologiae*: IIa IIae, q. 106.

Erről azonban szó sincs. Sőt, Szent Tamás később azt mondja, hogy az Evangélium betűje »ölni« képes, ha nem a hit kegyelme élteti (art. 2.). Az evangéliumi törvény lényege más természetű: a Szentlélek kegyelme alkotja, amelyet a Krisztusban való hitben kapunk”.⁷

Ez a magyarázat Szent Pálnak a Rómaiakhoz írt levelét követi, ahol a „Lélek törvénye” (Róm 8,1) nem más, mint maga a Szentlélek, aki a hívek lelkében lakozván, nemcsak tanítja őket, megvilágosítva értelmüket arra vonatkozóan, amit tenni kell, hanem közvetlenül cselekvésre hajlamosítja szívüket. Ezért mondhatja Pál: „Ahol az Úr Lelke, ott a szabadság” (2Kor 3,17). Ez a szabadság nem abban áll, hogy tehetünk bármit, ami eszünkbe jut, hanem abban, hogy örömmel tesszük a jót. A Szentlélek gyümölcse a „szeretet” (Gal 5,22): belső dinamizmus, energia, amely a szeretésre indít.

Aquinói Szent Tamás erkölcstana

Szent Tamás fenti magyarázatához hozzáteszi: „Az újszövetségi törvény olyan dolgokat is tartalmaz, amelyek a Szentlélek kegyelmének befogadására tesznek alkalmassá, vagy e kegyelem felhasználására vonatkoznak: ezek az újszövetségi törvény másodelemei”.⁸ Itt elsősorban az evangéliumban kiteljesedő Szentírásról és a szentségekről (*sacramentumokról*) van szó. Tamás végső következtetése: „Azt kell tehát mondani, hogy az újszövetségi törvény elsősorban bensőnkbe adott törvény (*lex indita*), és másodsorban írott törvény.”⁹

Ennek a felfogásnak megfelelően Tamás egész erkölcstanában elsősorban az isteni kegyelem és az emberi beleegyezés által felépülő erényekről beszél (hit, remény, szeretet és a többi erények), és csak másodsorban fejti ki az isteni parancsokat, és tárgyal azok megtartásának kötelezettségéről.

Szent Tamás erkölcstanának még egy másik fontos pontját kell kiemelnünk, amelyre Maurizio Flick és Alszeghy Zoltán, jezsuita teológusok mutattak rá. Tamás szerint minden embernek van egy olyan alapválasztása, amellyel megválasztja életének célját. Vagy azt választja, a Szentlélek kegyelmét befogadva, hogy Istent mindenekfölött szereti, vagy pedig önzésébe temetkezik. Az előbbi esetben megtért, és Isten gyermeke lesz. Az utóbbi esetben a halálos bűn állapotába esik, illetve abban marad. Ha egy ember mindenek fölötti szeretettel Istent választotta, akkor „szíve belegyökerezett az Istenbe”, és ezért a bűnre ingerlő kísértéseknek ellent tud állni, és nem fogja egykönnyen Istenre irányuló alapválasztását megváltoztatni. Tamásnál tehát az Isten iránti szeretet mint alapválasztás határozza meg életünk erkölcsi értékét, és irányítja egyéb választásainkat és tetteinket.

A nominalizmus

Folytatva a keresztény erkölcssteológia történetének ismertetését, Pinckaers meggyőzően mutatja be, hogy mekkora törést jelentett az erkölcstanban a nominalizmus megjelenése a 14. században.¹⁰ Ockham egész gondolatrendszerének középpontjába a választási szabadságot helyezte. Ez annál tökéletesebb, minél kevésbé befolyásolja bármely más tényező. Így az egyes szabad választások atomizálódnak, a szabadság megelőzi a természetes hajlamokat, és akkor nyilvánul meg legjobban, amikor ellenáll nekik. Az erények nem nyernek hangsúlyozást, Istennek akarata pedig annyira szabad, hogy ha akarná, még azt is megparancsolhatná, hogy az ember gyűlölje őt. Az erkölcsi rend lényege tehát az Isten mindenható akaratának való engedelmesség kötelezettsége. A természettörvény és a kinyilatkoztatott törvények Isten akaratának megnyilvánulásai. Így az ilyen törvény egyre inkább uralkodó szerepet játszik az erkölcstanban. Az erkölcs területe egybeesik a

⁷ I. m. 185.

⁸ *Summa theologiae*, uo.

⁹ Uo.

¹⁰ I. m. 257.

törvényekével. Ezért az erkölcsant már nem is az erények szerint, hanem a törvények, nevezetesen a Tízparancsolat szerint tagolják.

„Kötelezettség-erkölcsant”

Ez a kötelezettség-erkölcsant a 16. századtól kezdve uralkodóvá válik az egész katolikus erkölcssteológiában. A kegyelemtannal való kapcsolat háttérbe szorul, a Szentírás egyre kevesebb szerepet játszik, az aszketika és misztika tárgyalását kirekesztik az erkölcsantból. Az egyre nagyobb számban megjelenő erkölcssteológiai művek általános részükben az emberi szabad cselekedeteket és azok erkölcsi értékét tárgyalják, a lelkiismeretről, a törvényekről és a bűnökről értekeznek, speciális részükben pedig a parancsolatok szerint tagolják az anyagot, különös részletességgel tárgyalva a szexualitásra vonatkozó hatodik és az igazságosságra vonatkozó hetedik parancsot.

A moralisták egyre nagyobb pontossággal igyekeznek meghatározni a „halálos bűn” és a „bocsánatos bűn” közötti határt. Minthogy a tankönyvek elsősorban a bűnbánat szentségének (szentgyónásnak) kiszolgáltatását igyekeznek segíteni, nagyon fontos lesz a kötelezően meggyónandó halálos bűn pontos meghatározása. A moralisták, az ókorhoz viszonyítva, egyre több törvényszegést tekintenek halálos bűnek.

Minthogy ez a kötelezettségre koncentrálnak erkölcsant ellentétben áll az újkori szellemtörténetben egyre erősebben jelentkező szabadságvágygal, ezért a moralisták nagy viták árán arra kerestek választ, hogy hol van kötelező törvény és a szabadság határa. Megszületnek az úgynevezett morális szisztémák: a tutorismus, a probabiliorismus, az aequiprobabilismus, a probabilismus aszerint, hogy a törvénynek milyen „biztonságát”, illetve „valószínűségét” tekintik kötelező érvényűnek. Megjelennek a „lelkiismereti eseteket” (*casus conscientiae*) tárgyaló művek, amelyek számtalan valós vagy fiktív esetre vonatkozólag igyekeznek útmutatást adni a kötelezettség fennállására vagy fenn nem állására vonatkozólag. Amint szaporodtak az ilyen erkölcssteológiai művek, a szerzők egymást kezdték idézni. Nem érdeklődtek már az ókori vagy középkori nagy teológiai hagyományok iránt, hanem az újkori „hiteles szerzők” (*probati auctores*) összevetésével igyekeztek az erkölcsi életben útmutatást adni. A törvény és a szabadság közötti határ kijelölése lett a moralisták fő munkája.

Az újkori katolikus hitélet egyoldalúsága

A katolikus erkölcssteológiának ez az állapota rányomta bélyegét az egész újkori katolikus hitéletre. A katekizmusok két főrésze arról szólt, hogy mit vagyunk kötelesek hinni, és hogy mit vagyunk kötelesek cselekedni, illetve mitől vagyunk kötelesek tartózkodni. A szentségekről szóló harmadik rész azokat főképpen kötelességeink megtartására képesítő kegyelemközvetítőként tárgyalta, és rájuk vonatkozólag is a kötelességeket és tilalmakat emelte ki. Mindebből született meg az a buzgó, de szorongó katolikusoknak a típusa, akik állandóan halálos bűnök karmában érezték magukat, egyre gyakrabban akartak gyónni, ritkán mertek áldozni, és egész keresztény életüket kötelezettség-tehernek érezték. Ennek a kötelezettségnek a szankciója pedig a lehető legsúlyosabb volt: az örök kárhozat. Nem csoda, hogy egy ilyen erkölcsant hirdető egyháztól elidegenedtek az emberek abban az újkorban, amelynek a pátosza éppen a szabadságvágy. Az emberi személynek a minél teljesebb szabadságra való vágyakozását még a II. Vatikáni zsinat is érvényes követelménynek ismerte el, mondván: „Érvényesülnie kell a társadalomban a csorbítatlan szabadság gyakorlatának, amely abban áll, hogy az embereknek a szabadság maximumát biztosítják és szabadságát csak szükség esetén és csak a szükséges mértékben korlátozzák.”¹¹

Az erkölcssteológia megújulása

¹¹ II Vatikáni zsinat: *Dignitates humanae*, 7.

Van-e mód arra, hogy a katolikus erkölcs tan oly módon fogalmazzon meg újra az erkölcs és a bűn fogalmát, hogy az megfeleljen szentírási gyökereinek, a nagy ókori és középkori hagyománynak, elkerülje az önpusztító nihilizmus és szabadosság mocsarát, és egy evangéliumi örömtől sugárzó lendületes krisztusi élethez vezessen? Bizonyára van rá mód, csak meg kell találni! A II. Vatikáni zsinat megmutatta az irányt: „Különös gondot kell fordítani az erkölcs teológia tökéletesítésére: ennek tudományos kifejtése táplálkozzék jobban a Szentírás tanításából. Világítsa meg a hívők magasztos hivatását Krisztusban, és mutassa be azt a kötelezettségüket, hogy szeretetből gyümölcsöt teremjenek a világ életéért.”¹² A vatikáni Tanulmányi Kongregáció 1976-ban kiadott utasítása tovább pontosítja a kívánalmakat: létesüljön újra szerves kapcsolat az erkölcs teológia és a dogmatika között, és adjuk vissza az erkölcs teológiának „azt a benső spirituális dimenziót, amely az emberben található Isten-kép teljes fejlődését, valamint az aszketika és misztika által leírt spirituális haladást kívánja.”

Konkréten az a feladat, hogy felmutassuk az emberi élet hatalmas dinamizmusát, amely Istentől Istenhez vezet. Ahogy az egyházatyák fáradhatatlanul ismételték, az Isten emberré lett, hogy az embert megistenítse. A hit és a szeretet által lép be az ember a Szentlélek sodrásába, Isten munkatársaként virágoztatja ki emberségét és fejleszti tovább a teremtés művét. „Az élő ember az Isten dicsősége” – mondja Szent Iréneusz.¹³ Jézus példája és szava, valamint a Szentlélek benső ösztönzése által közvetített Isten akaratának követése tehát nem az ember elkorcsosítása, hanem istenképiségének kialakítása. A bűn nem más, mint ennek az áradásnak a megtagadása, ettől a hatalmas dinamizmustól való elzárkózás. A rossz: léthiány – ismétlik az egyházatyák. A bűn tehát nem ragyogó, kívánatos teljesítmény, hanem megtorpanás és visszafejlődés.

Segít a fentiek megértéséhez a fentebb említett két alapválasztás mélyebb elemzése.¹⁴ A jó felé irányuló alapválasztás egy szóval mondva: a szeretet. A szeretet abban áll, hogy éltetve élünk: nem pusztítunk, nem gyilkolunk, hanem az életnek vagyunk barátai. A szeretet: harmónia-teremtés; elismeri a másik különbözőségét, és összhangot alkot vele. A szeretet: abszolút jóakarát, akarjuk azt, ami jó az embereknek, és amit a jó Isten jónak tart. A szeretet minden embert célnak tekint, nem pedig eszközként. A másik emberrel való találkozáskor ráébred arra, hogy felelős érte, és vállalja ezt a felelősséget. A szeretet egybefolyás, egybeforrás Isten egyetemes, végtelen szeretetével.

A kétféle alapválasztás

Az ilyen szeretettel ellenkező alapválasztást nevezhetjük önzésnek, birtoklásvágyának. Az önző ember saját kis ego-ját vagy csoportjának, pártjának ego-ját tekinti a legfelsőbb értéknek, és mindent ez alá rendel. Más embereket eszközként használ. Másokkal nem törődik, felelőtlen és közömbös. Sőt, fokozott formában, másokat gyűlöl, életüket meg akarja szüntetni, amennyiben őt korlátozzák. Az önző ember műve: megosztás, szétszórás, viszály, a különbözőségek ellenséges kielezése, a másik fél sátánizálása.

Ez a két alapválasztás nem a tudat fölszínén történő aktusok egyike, hanem minden aktus legmélyebb dimenziója. A Szentírás szavaival élve, ez a választás a „szívben” történik, az ember lelkének mélyén. E választás az emberi lény központjából születő gyökeres és totális aktus.¹⁵

Idézzük korunk egyik legkiválóbb erkölcs teológusának, Bernhard Häringnek az alapválasztásról szóló szavait: „Az alapválasztásban a szabadság a lélek legmélyéből mondja ki önmagát. Ott található oszthatatlan egységben a jó ismerete és a jóra való szabadság.

¹² II. Vatikáni zsinat: *Optatam totius*, 16.

¹³ *Adversus haereses*, 4,20,7.

¹⁴ Vö. Nemeshegyi Péter: *Bűn: cselekedet és alapvető diszpozíció*. In: *Az emberről – A bűnről*. Katolikus Pszichológusok Baráti Köre – Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 1996, 153–160.

¹⁵ Vö. H. Reiners: *Grundintention und sittliches Tun*, Herder, 1966.

Minél inkább eléri egy személy önazonosságát és minél inkább elkötelezte magát a jó iránti hűségre, annál inkább jön elő a lélek legmélyéből a jó ismerete.”¹⁶ „Az alapszabadság nem aktiválódik egész mélységében minden egyes »igen«- vagy »nem«-döntés esetében. Hiszen ez az alapszabadság erő az Isten teremtésében való részvételre, aki bennünket saját képmására akar alakítani, és azt kívánja, hogy saját szabadságunkkal azzá legyünk, amik Isten tervében vagyunk. Az alapválasztásban az ember a szívéről dönt, amely túlradhat az istenszeretettől, de megtelhet önzéssel is.”¹⁷ Ezt az irányt azonban az ember vagy elismeri és vállalja, vagy pedig valamilyen okból el is utasíthatja.

Az alapválasztást nem lehet teljes világossággal reflex módon tudatosítani. Lelkünknek oly mély síkján történik, hogy nem vehetjük szemre. Legfeljebb gyümölcseiről ismerhetjük fel. Mégis ezen az alapválasztáson múlik, hogy miként állunk Istennel: részesedünk-e az isteni természetben (2Pét 1,4), vagy az üres semmi tátong bennünk.

Az alapválasztást kétségkívül meg lehet változtatni. Megtérhet egy ember, aki eddig bűnös életet élt, de most Istenhez fordul. Persze a fordítottja is megtörténhet: egy eddig Istennel együtt élő jó ember elpártolhat Istentől és a szeretettől. Ezek a változások megtörténhetnek, de nem egykönnyen és nem gyakran. A Nemzetközi Teológiai Bizottság mondotta egyik nyilatkozatában azt, hogy a Szentlelket lelkében bíró ember nem egykönnyen követ el halálos bűnt. Aki eddig az Isten szeretetére beirányzott ember volt, annak számára a halálos bűn alapbeállítottságának megváltoztatását jelenti. Pszichológiailag lehetetlen az embernek alapválasztását hetenként ide-oda változtatni.

Az alapválasztás megváltoztatásának lehetősége

Teológiailag sem fogadható el az ilyen feltevés. A Szentírás elismeri ugyan, hogy egy megtért ember is elpártolhat Istentől, de ezt ritka tragédiának tekinti. Tehát az olyan erkölcstani felfogás, amely a középkorban kezdődött és az újkorban még inkább fokozódott, amely szerint az átlagos keresztény számára természetes, hogy gyakran, vagy legalábbis évente egy-kétszer halálos bűnt kövessen el, nem lehet helyes. A megtérés is és a halálos bűn is az alapválasztás szintjén történik.

Idézzük ismét Bernhard Häringet: „Megrázó titok, hogy az ember az Isten által neki ajándékozott szabadságával létezik alapjában Isten ellen és így a jó ellen fordulhat. Ezt az alapválasztást, amely nem csak az Isten elleni kifejezett lázadásban, hanem valamilyen teremtett jó felé történő »bálványimádó« odafordulásban is végbemehet, nevezik az egyházi hagyományban halálos bűnnek.” Persze, nem minden bűn halálos bűn. „A sebet ejtő bűnök (bocsánatos bűnök) a súlyosság különböző fokain állnak, ugyanúgy, ahogy a betegségek nem azonosak ugyan a halállal, de mégis különböző mértékben oly súlyossá válhatnak, hogy halálveszélyt okoznak? Az Istentől való elfordulás kitépi és elpusztítja az előtte létező, jó iránti alapválasztást. Ez nem jelenti azt, hogy nem kell komolyan venni azokat a bűnöket, amelyek nem döntenek meg az alapválasztást. Minden bűn komoly dolog. A bocsánatos bűnök fokozatosan annyira lecsökkenthetik a jóra való erőket, hogy már végveszélyben forog a jó alapválasztás is. A sebet ejtő bűn annál súlyosabb, mennél inkább besorakozik egy általános süllyedés és szétesés folyamatába.”¹⁸

Itt tisztáznunk kell egy félreértést, amely miatt II. János Pál pápa 1984-ben kiadott *Kiengesztelődés és bűnbánat* című Apostoli Buzdításában egy bizonyos alapválasztás-elméletet jogosan kritizált. A pápa így ír: „Óvakodnunk kell attól, hogy a halálos bűnt egy olyan Isten elleni alapválasztásra korlátozzuk, amely kifejezett és formális megsértése Istennek, vagy a felebarátnak. Halálos bűn forog fenn, ha az ember tudatosan és szabadon, bármilyen indítékkal, valamit elhatároz, ami súlyosan ellentmond az erkölcsi rendnek.

¹⁶ Bernhard Häring: *Frei in Christus*. I. kötet, Herder, 1982, 189.171. 195.

¹⁷ I. m. 195.

¹⁸ I. m. 216–217.

Valójában egy ilyen elhatározásban benne van az isteni parancs megvetése, Istennek az emberek és minden teremtmény iránti szeretetének visszautasítása: az ember elfordul Istentől és elveszti szeretetét. Tehát már egy cselekedet is elegendő, hogy megváltoztassa az alapállást.”¹⁹

A bűn az alapválasztás-elmélet tükrében

A hiteles alapválasztás-elmélet nem azt állítja, amit a pápa jogosan kritizál. Az alapválasztás ugyanis nem egyike a tudatunk felszínén sorakozó aktusoknak, amilyen például „Istennek vagy a felebarátnak kifejezett és formális megsértése”. Nem is a kifejezetten tudatosított indíték tesz valamilyen választást szükségképpen alapválasztássá. Az alapválasztás szívünk legmélyebb alapbeállítottsága. Ha valaki olyat határoz el, ami „súlyosan ellentmond az erkölcsi rendnek”, akkor ezzel az egy cselekedettel is megváltozik alapválasztása. Az alapválasztás-elmélet éppen azt igyekszik megmagyarázni, hogy miért mond ellent valami elhatározás oly súlyosan az erkölcsi rendnek, hogy elszakít Isten szeretetétől. E szerint az elmélet szerint ugyanis az olyan bűn halálos, amely szükségképpen magával hozza az alapválasztás rossz irányba történő megváltoztatását. Ilyen megtörténhet, ahogy a pápa mondja, egy cselekedettel is. De hozzá kell tennünk, hogy az egy cselekedettel rosszra fordult ember állapotánál még veszedelmesebb azoknak az állapota, akiknek egész életiránya az önző gögbe fullad. Ilyen volt a Jézus által bírált farizeusok és írástudók állapota, akik nem voltak ugyan világos tudatában bűnök elkövetésének, de személyiségük mélyén történt alapválasztásukkal elzárkóztak a Jézusban kinyilatkoztatott Istentől, aki maga a Szeretet.

Az alapválasztás-elmélettel kapcsolatban még egy kérdést kell tisztáznunk: a kereszténység szerint a megtérés is és a bűn is Istennel szembesíti az embert. Ennek az Istennel való szembesülésnek azonban nem kell világosan tudatosnak lennie. A jót abszolút végső célként és értéként választó alapválasztásban szükségképpen benne foglaltatik az Istenre, az Abszolút Jóra való irányulás. Ugyanígy, a másik emberrel való szeretet-viszony gyökeres elvetése az Abszolút Jó elvetésének számít, és így elfordulás az Abszolútumtól, az Istentől.

„Mindennapi bűnök”

Az egyház mindig azt tanította, hogy az úgynevezett halálos bűnökön kívül vannak más bűnök is, amelyeket „bocsánatos”, „mindennapi” vagy – Häring szóhasználatával – „sebet ejtő” bűnnek nevezünk. Az ember viselkedése nem egészen következetes. Gyakran megesis, hogy az, aki élete céljaként az Istent választotta, bár nem változtatja meg alapválasztását, mégis ehhez a választáshoz nem illő viselkedésekbe esik. Az ember természete rendkívül összetett, és hosszú érési folyamatra van szükség, amíg testének-lelkének minden rezdülése összhangba kerül szívének legmélyebb vágyával. A Trentói zsinat jelentette ki, hogy az ember – hacsak nem kap egészen kivételes kegyelmeket – nem tud egész életén át mentes maradni a „mindennapi” bűnöktől.²⁰ Ez annál világosabb, ha meggondoljuk, hogy Jézus szeretetparancsa („Szeressétek egymást, ahogy én szerettelek titeket”) nem „tanács”, hanem parancs. Ki merné magáról azt állítani, hogy minden gondolatában, szavában és tetteiben úgy szeret, ahogy Jézus szeret? Ezért bizony sokszor és sokat vétkezünk szóval, gondolattal és cselekedettel, főképpen pedig mulasztással. De az így vétkező és vétkeit beismerő ember nem szűnik meg Isten gyermekének lenni, és bízva remélheti, hogy Isten őt is felhasználja országának építéséhez.

Az ily módon megújított erkölcs- és bűnfelfogás nem nyomja el, hanem felszabadítja az embert. Az igazi istenképmási valónkhöz való hűség az egész erkölcsi élet lényege. Istené a kezdeményezés, miénk a válasz. A jó Isten senkit sem kényszerít, hanem szavaival, tetteivel

¹⁹ 17. pont

²⁰ *Decretum de Iustificatione*, can. 23, DS 1573.

és sugallataival „folyamodik” szeretetünkért. Személyesen törődik velünk, mert valóban szeret minket. Amit Szent Ambrus mondott Szent Péterről, az áll minden keresztény emberre: „Az Úr e világban hagyta Pétert, mint szeretetének képviselőjét, helytartóját” („Reliquit Dominus Petrum, amoris sui vicarium”). Ennél szebb hivatást nem is lehetne elképzelni.

A mai feladat

A keresztény erkölcszociológia feladata tehát az, hogy mindezt belevigye a 21. század egyházának életébe. Helyesen fogalmaz Pinckaers: „Döntő választás előtt állunk a jelenlegi erkölcsi válság megoldását illetően, amely közvetlenül a kötelezettség-erkölcstant érinti. Vajon ez utóbbit próbáljuk-e jól-rosszul helyreállítani kizárólag racionális alapokon, amelyeket mind jobban fenyeget a törvény és a szabadság közötti szüntelen harc, vagy meg tudjuk újítani kapcsolatainkat, saját élményeinkből kiindulva, a nagy keresztény erkölcsi hagyománnyal, amely közvetlenül az Úr hitben elfogadott Igéjén alapul, mint fény az értelem számára és erő az akarat számára?”²¹ Újra fel kell fedeznünk a „minőségi szabadságot”, amelynek forrása „egy bennünk levő természetes lendület az igazság és a jó felé. Mivel e szabadság kezdetben csak szellemi csíráként létezik, nevelésre van szüksége, hogy növekedjék és a megfelelő szakaszokon át eljusson érettségéhez, és az erény adta hatalom birtokában minőségi cselekvésre legyen képes önmagáért és sokakért.”²²

Helyre kell állítani – mondja Pinckaers – a kapcsolatot a keresztény erkölcszociológia fő forrásai között. A két külső forrás „a Szentírás, amelyet az egyház közvetít tanítóhivatala által, és az Ige által megvilágosított emberek bölcsessége”. Még fontosabb „a két belső forrás, amelyek az előbbieket léttel és pezsztéssel töltik meg: a Szentlélek kegyelme az ajándékokkal és erényekkel, valamint a természettörvény, mint az igazság és a jóság iránti érzék, s mint törekvés Isten felé. E felsőbb »ösztönök« által – ahogyan Szent Tamás nevezi őket – a szűk mederbe szorított és pangás állapotába jutott keresztény erkölcszociológia ismét sebesen áramló és szomszomszagságot csillapító forrásvízzé lehet.”²³

Hazánkban is, egész Európában is csak ez az út vezet ki a posztmodern halál-kultúrából az élet kultúrájához.

²¹ I. m. 471.

²² I. m. 471.

²³ I. m. 476.